

Ahmadaliyev Lochinbek Muhammadyusuf o'g'li,
University of Business and Science
Til va adabiyot ta'limi kafedrasida dotsenti v.b.,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Lochinbek6636@gmail.com
ORCID: 0009-0001-1393-2400

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20251624>

QO'QON ADABIY MUHITIDA AN'ANA VA O'ZIGA XOSLIK

Annotatsiya. Mazkur maqolada Qo'qon shahri va uning boy tarixi, ko'hna madaniyati, jahon sivilizatsiyasida tutgan ahamiyati, Qo'qon adabiy muhitining shakllanishi hamda taraqqiyoti, o'zbek va jahon adabiyotida tutgan o'rni kabi masalalar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: xon, amir, biy, sulola, rivoyat, g'azal, antologiya, tazkira, devon, manba, onomastika, etnografiya, tarix, adabiyot, o'lkashunoslik.

“TRADITION AND ORIGINALITY IN THE LITERARY ENVIRONMENT OF KOKAND”

Annotation. This article discusses the city of Kokand and its rich history, ancient culture, its role in world civilization, the formation and development of the literary environment of Kokand, its role in Uzbek and world literature.

Keywords: khan, amir, biy, dynasty, narration, ghazal, anthology, tazkira, devon, source, onomastics, ethnography, history, literature, local lore.

«ТРАДИЦИЯ И СВОЕОБРАЗИЕ В ЛИТЕРАТУРНОЙ СРЕДЕ КОКАНДА»

Аннотация. В данной статье рассматривается город Коканд и его богатая история, древняя культура, его роль в мировой цивилизации, становление и развитие литературной среды Коканда, его роль в узбекской и мировой литературе.

Ключевые слова: династия, хана, амир, бий, повествование, газель, антология, тазкира, девон, источник, ономастика, этнография, история, литература, краеведение.

Kirish. XIX asr boshlarida shakllangan Qo'qon adabiy muhiti o'zbek mumtoz adabiyotining muhim markazlaridan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Bu adabiy muhit nafaqat ijodkorlar faoliyati, balki ma'naviy-ma'rifiy jarayonlar, saroy adabiy an'analari hamda xalq og'zaki ijodi bilan uzviy bog'liqligi orqali ham e'tiborlidir. Ayniqsa, Qo'qon xonligi davrida ilm-fan va adabiyotga berilgan e'tibor natijasida ko'plab shoir va mutafakkirlar yetishib chiqdi. Ularning ijodida Sharq mumtoz adabiyotiga xos an'alar davom ettirilgani holda, mahalliy ruh, milliy tafakkur va davr muammolari ham o'z aksini topgan.

Qo‘qon adabiy muhiti o‘zining boy an‘analari bilan bir qatorda, o‘ziga xos badiiy-uslubiy xususiyatlari bilan ham ajralib turadi. Bu muhit vakillari Alisher Navoiy, Fuzuliy, Mashrab kabi buyuk ijodkorlar merosidan ilhomlangan holda, yangi mavzu va obrazlar yaratishga muvaffaq bo‘ldilar. Natijada adabiyotda an‘anaviylik va yangilanish uyg‘unlashib, o‘ziga xos ijodiy maktab yuzaga keldi.

Tadqiqot metodlari. Mazkur maqolada Qo‘qon adabiy muhitida an‘ana va o‘ziga xoslik masalalarini yoritishda bir qator zamonaviy adabiyotshunoslik metodlaridan foydalanildi. Jumladan, avtobiografik metod asosida shoir va adiblarning hayoti, ijtimoiy faoliyati hamda shaxsiy kechinmalarining ijod jarayoniga ta‘sir tahlil qilindi. Bu metod orqali ijodkorlarning biografik ma‘lumotlari bilan ularning badiiy qarashlari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik ochib berildi. Formal metod yordamida Qo‘qon adabiy muhiti vakillari asarlarining janr xususiyatlari, badiiy tasvir vositalari, poetik shakli, qofiya va uslubiy jihatlari o‘rganildi. Asarlardagi badiiy qurilish hamda poetik elementlarning an‘anaviy va yangicha ko‘rinishlari ilmiy jihatdan tahlil etildi. Sotsial metod asosida Qo‘qon adabiy muhitining shakllanishiga ta‘sir ko‘rsatgan ijtimoiy-siyosiy omillar, davr muhiti, saroy va xalq adabiyoti o‘rtasidagi munosabatlar tadqiq qilindi. Adabiyotning jamiyat ma‘naviy hayotidagi o‘rni hamda ijodkorlarning ijtimoiy qarashlari shu metod orqali yoritildi. Psixologik metod vositasida ijodkorlarning ruhiy olami, ichki kechinmalari, inson va jamiyat munosabatlariga doir badiiy tasvirlar tahlil qilindi. Shoirlarning lirik qahramon ruhiyatini ifodalashdagi individual uslubi va badiiy mahorati ochib berildi. Qiyosiy-tipologik metod yordamida Qo‘qon adabiy muhiti namoyandalarining ijodi boshqa adabiy muhit vakillari asarlari bilan qiyoslanib, umumiy va farqli jihatlar aniqlandi. Bu orqali adabiy an‘analarning davomiyligi hamda Qo‘qon adabiy muhitining o‘ziga xos xususiyatlari belgilab olindi. Germenevtik metod asosida mumtoz matnlarning mazmun-mohiyati, ramziy obrazlari va falsafiy qarashlari talqin qilinib, asarlarning ichki semantik qatlamlari ochib berildi. Ayniqsa, tasavvufiy va ma‘rifiy g‘oyalarning badiiy ifodasi izohlandi. Shuningdek, sistem-struktural metod orqali Qo‘qon adabiy muhiti yaxlit adabiy tizim sifatida o‘rganildi. Ushbu metod asosida muhit tarkibidagi ijodkorlar, janrlar, mavzular va badiiy unsurlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlik hamda ichki strukturaviy munosabatlar tahlil qilindi.

Natijalar. Natijalar asosida Qo‘qon adabiy muhiti o‘zbek mumtoz adabiyotining muhim va o‘ziga xos markazlaridan biri ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi. Ushbu adabiy muhitda Sharq mumtoz adabiyoti an‘analari izchil davom ettirilgani holda, mahalliy ruh, milliy tafakkur va davr ijtimoiy muammolari bilan boyitilgani aniqlandi. Natijada Qo‘qon adabiy muhiti an‘anaviylik va yangilanish uyg‘unlashgan ijodiy maktab sifatida shakllangani kuzatildi. Qo‘qon adabiy muhiti vakillarining hayot yo‘li va ijodiy faoliyati ularning badiiy qarashlari bilan uzviy bog‘liqligi aniqlandi. Shoirlarning shaxsiy kechinmalari, ijtimoiy mavqei va ma‘naviy dunyosi asarlar mazmuniga bevosita ta‘sir ko‘rsatgani dalillandi. Qo‘qon adabiy muhiti vakillari ijodida g‘azal, muxammas, musaddas kabi mumtoz janrlar yetakchi o‘rin egallagani, badiiy tasvir vositalari va poetik shakllarning an‘anaviy asosda rivojlantirilgani belgilandi. Shu bilan birga, ayrim ijodkorlar uslubida xalqona ohang va sodda ifoda vositalarining kuchaygani kuzatildi. Qo‘qon xonligi davridagi siyosiy va madaniy muhit adabiy jarayon rivojiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatgani aniqlandi. Xususan, saroy adabiyoti bilan xalq adabiyoti o‘rtasidagi yaqinlik adabiyotning mavzu va g‘oyaviy yo‘nalishini boyitganligi qayd etildi. Shoirlarning inson ruhiyati, ishq, hijron, sadoqat va ma‘naviy kamolot masalalarini chuqur badiiy talqin etgani ochib berildi. Lirik qahramon ruhiyatini tasvirlashda individual uslub va poetik mahoratning yuqori darajada namoyon bo‘lgani kuzatildi. Qo‘qon adabiy muhiti Buxoro va Xiva adabiy muhitlari bilan umumiy ildizlarga ega bo‘lsa-da, unda xalqchilik, lirizm va mahalliy koloritning ustuvorligi bilan ajralib turishi aniqlandi. Mumtoz matnlardagi tasavvufiy-

falsafiy mazmun, ramziy obrazlar va ma'rifiy g'oyalar chuqur semantik qatlamlarga ega ekanligi ochib berildi. Sistem-struktural tahlil esa Qo'qon adabiy muhitining yaxlit badiiy tizim sifatida shakllanganini, unda ijodkorlar, janrlar va poetik an'analar o'rtasida mustahkam ichki aloqadorlik mavjudligini ko'rsatdi.

Muhokama. Xo'qandi latif o'zining boy madaniyati, cheksiz o'tmishi, jahon sivilizatsiyasida tutgan o'rni, dunyo ilm-fan tamadduniga qo'shgan hissasi bilan ko'hna olamning eng qadimiy shaharlari bilan bellasha oladi.

“Tarixiy manbalarda Qo'qonga oid ma'lumotlar X asrdan boshlab uchraydi. Qo'qonning yoshi 2000 yildan ortiqdir. Ma'lumotlarda „Havoqand“, „Ho'qand“ degan nomlar bilan qayd etilgan. „Havoqand“ so'zi – „go'zal“, „yoqimli“, „xushmanzara“, „shamol shahri“ degan ma'noni anglatadi, degan fikrlar ham mavjud. Mahalliy aholi o'z shahrini Ho'qandi latif yoki Qo'qon deb aytganlar. Qo'qon shahri XVIII – XIX asr birinchi yarmida nafaqat xonlikning, ayni paytda, Markaziy Osiyoning yirik shaharlaridan bin edi. Qo'qon mustahkam devor bilan o'ralgan. Shaharga 12 darvozadan kirilgan. Bunga sabab – uning ma'muriy jihatdan 12 dahaga bo'linganligi edi. Bu davrda shaharda 30000 aholi yashagan. XIX asr o'rtalarida Qo'qondagi madrasalar ichida Madalixon, Norbo'tabiy, Jome, Hokim Oyim, Hoja dodxoh, Mingoyim madrasalari alohida ajralib turadi. Ularning har birida 38 tadan 100 tagacha hujrasi bo'lgan. Qo'qon shahri xonlikning siyosiy, madaniy, iqtisodiy va diniy markazi edi”. [1, 126-127] Abdulkarimbiy davrida (1733-1750) Qo'qon shahri mustahkam devor bilan o'raladi. [1, 115]

“Xo'qand shahri Farg'onada bir katta shahar o'lub, Islom podshohlarini muqarri saltanati uchun ibtido Xo'qanddan bayon qilinadur. Vajhi tasmiyai Xo'qand budurki, xavoqini Xo'qanddan ul shahar bo'lmagan vaqtda Xo'qand o'rni qamishzor va to'qay yerlar bo'lub, ul vaqtda Chodak xojalari – tojiklar so'rar ekanlar. Ul vaqtda bu to'qayda har-xil xo'klar, to'ng'uzlar yurar ekan. Alar yerlarni kovlab, har-xil ovqat yer ekanlar, bu jihatdan tojik xojalar kelganda necha yerlar kovlangan ekan. Alar: “Bu chuqurlar nima?“, -degan. “Kim kovlagan?“, -deganda tojik javob berib: “Xo'k kand“, -deganda, ya'ni to'ng'uz kovlagan deganda ul yerlarni(ng) ismi “Xo'k kand” bo'lub, xo'k kand aytmoqqa qiyin bo'lub, bizni(ng) turkiyda “qof” harfi qaviy uchun “Xo'qand” bo'lgan, forsiy “kof”ni turkiy “qof”ga badal qilganlar, turkiylar lafzidir. Mana endi yana bir badal bo'ldi, ruscha aymoqda “qof” yo'q “Ko'kand” bo'ldi. Shunga o'xshash har vaqtda har qabila lisonlari ilan tabodil o'lub, shevalari o'zgargan. Muni ba'zi xo'qandiy yaxshi ta'vil ila “xo'yi qand”, ya'ni fe'li-xo'yi qand, degan emish”. [2, 90-91]

XVIII asr boshlarida Buxoro xonligi ichki kurashlar oqibatida zaiflashadi. Bunday vaziyatdan foydalangan jung'orlar Farg'ona vodiysiga tez-tez bostirib kirib, talon-taroj qila boshladilar. Vaziyat ichki kuchlarni birlashishga, mustaqil davlat tuzishga undamoqda edi. Dastlab Chust yaqinidagi Chodak qishlog'i xo'jalar jamoasi o'z mulklarini mustaqil deb e'lon qildilar. Vodiydagi o'zbeklarning ming urug'i oqsoqollari yig'ilishib, o'z yo'l boshchisi Shohruhbiy boshchiligida Buxoro xonligidan mustaqil davlat tuzishga qaror qilishgan.

1710-yilda ming urug'i chodaklik din peshvolari hokimiyatini ag'darib, Farg'ona vodiysida hokimiyatni o'z qo'llariga olganlar. Shu tariqa, Markaziy Osiyoda keyinchalik Qo'qon xonligi deb atalgan yangi davlat vujudga keldi. [1, 115]

Sulola va davlat asoschisi Shohruhbiy davridanoq saroyda shoirlar yig'ila boshlagan. Bu holat o'z navbatida, keyinchalik Amir Umarxon asos solgan adabiy muhit uchun zamin tayyorlay boshlagan.

Shohruhbiy davrida (1709-1721/1722) Mirzo Ma'sum Kosoniy saroy shoiri lavozimida ishlagan. U Shohruhbiy va Abdulkarimbiylarning vafotiga ularni sharaflab, ta'rix-marsiya yozgan:

Agar xohe xusuli soli favti Shohruh sulton,

Shavad ravshan zi naqdi Shohruhbek bekam-u nuqson.

(Agar Shohruh sultonning vafot etgan yilini bilmoqchi bo'lsang,

(U) bekam-u nuqson Shohruhbekdan ma'lum bo'ladi!)

Bu yerda shoir so'z o'yini qilgan. Birinchidan, u Shohruhbeni hech kamchiliksiz, nuqsonsiz kishi edi, deb ta'riflaydi. Ikkinchidan, "Shohruhbek"dan vafot yili kelib chiqadi. Abdulkarimbiy marsiyasida ta'rix "Hayf az shahanshahi Abdulkarim"ga yashiringan.

Namanganlik ismi noma'lum bir shoir esa, Shohruhbiy vafotiga bag'ishlab xalq tilidan shunday ta'rix-she'r aytgan:

Zikri ta'rixi favti Shohruhxon,

Onchi gufto ki so'fi: xirs kay murd.

(Shohruhxonning vafoti ta'rixi zikrini

So'fi: ayiq qachon o'ldi, deb chiqardi)

"Ansob us-salotin va tavorix ul-xavoqin" asarining muallifi Mirza Olim Qo'qon xoni Abdulkarimbiy to'g'risida bunday deb yozadi: "Abdulkarimxon... xizmatiga Eshon, So'fi Olloyor, domulla Olim Konibodomiy va domulla Valiy Xo'jandiy va Mashrabi devonai Namangoniy kelib, suhbat tutar erdilar. Alarning suhbatidin ifoda va istifoda topib, necha umumiy diniy va kashf yaqinig'a olim va koshif bo'lib kamolot hosil qildi".

Abdulkarimbiy tuzgan adabiy davra vakillari orasida mumtoz adabiyotimizning, xususan, tasavvuf adabiyotining yorqin vakillari So'fi Ollohyor va Boborahim Mashrablarning mavjudligi bu davr hukmron doiralarning adabiyotga nechog'lik e'tibor bilan qaraganliklari, Abdulkarimbiy adabiy davrasining ichkilik va turli fahshlardan holi bo'lganligini ko'rsatadi. Bu ayni paytda ushbu xonning adabiyotdan siyosat quroli sifatida foydalanish niyati bo'lmaganligini ham ifodalaydi.

"Tuhfat ut-tavorixi xoniy" asarining muallifi Muhammadamin domulloning yozishicha, XVIII asrning eng ko'zga ko'ringan shoirlaridan biri Mirza Sho'xiy edi. Erdonabiy taxtning qonuniy vorisi bo'lgan Abdurahmonbiy (Abdurahimbiyning o'g'li)ni o'ldirganda, shoir ta'rix-marsiya yozib, uni "anisi rizvon" ya'ni, "jannat go'zallarining ulfati" deb nomlagan. Keyinroq xuddi shu shoir Erdonabiy sha'niga maqtoqli ta'rix-she'rlar yozgan.

Erdonabiy hokimiyatni egallagach, O'ratepa ustiga yurish qiladi. Oqsuvda bo'lib o'tgan jangda Qo'qon qo'shinlari g'alaba qozonadi. Erdonabiy ot ustida turib, O'ratepadagi yuz qabilasi boshliqlaridan 18 kishining boshini chopadi. Oxiri qo'li tolib ketganidan o'z otining bo'yniga qilich soladi. Xonning buyrug'i bilan mag'lub tomonning o'lgan va tirik odamlari boshi kesiladi va ulardan minora quriladi. Mirza Sho'xiy mana shu vahshiylik tantanasiga ta'rix-she'r yozgan:

Tarixi fathi shohro Sho'xi basad farxundagi,

Girandai shahri yuzon Erdonaxon karda raqam.

(Shoh fathining tarixini Sho'xiy yuz xursandlik bilan

Yuzlarning shahrini olgan Erdonaxon, deb yozdi)

Norbo'tabiy (1770-1798/1799) ning o'g'li Muhammadamin shahzodalikdan tashqari shoir ham bo'lib, o'z atrofiga bir necha shoirlarni yig'gan va adabiy bazmlar uyushtirgan. Bir kuni bazm vaqtida u shoir Nusratga qarata shunday degan:

Ba girdi sham chun qo'ng'iz buvad parvona-parvona

(Shamning atrofida qo'ng'iz shunchalik parvona bo'ldi).

Bunga javoban Nusrat quyidagicha javob bergan:

Sarat gardam, tariqa dilnavozi yod gir az sham

(Boshingdin aylanay, dilnavozlik yo 'lini shamdan o 'rgangin).

Bu hozirjavoblikdan xursand bo'lgan shahzoda Nusratga ellik arava bug'doy in'om etgan.

Akmal 1212/1797-1798-yili Muhammadamin vafotiga bag'ishlab, ta'rix yozgan: *"Farg'ona iqlimidan shoh chiqib ketdi"*.

Yuqoridagilardan shu narsa ma'lum bo'ladiki, Qo'qon adabiy muhitining asoschisi, shubhasiz, Amiriy (Amir Umarxon)dir. Ammo, shuni yodda tutish lozimki, ushbu adabiy muhitning genezisi sulola asoschilari davriga borib ulanadi. Hukmdorlar adabiyotdan qay g'arazda foydalanmasin, shoirlar ne maqsadda ijod qilmasin – bularning barchasi badiiy ijod, xususan, she'riyatning rivojlanishiga zamin hozirlagan. Ayni paytda, adabiyot bilan yonma-yon tarix, musiqa ham kamol topgan. Qolaversa, madrasalar va ular qoshidagi maktablarda diniy fanlar bilan bir qatorda o'ta sust darajada bo'lsa-da xalq dunyoviy ilmlardan (elementar darajada bo'lsa ham) xabardor bo'lgan. Bir so'z bilan aytganda, Qo'qon xonligining biror-bir hukmdori adabiyotdan uzoq bo'lmagan. [3, 38-42]

Is'hoqxon Ibratning "Tarixi Farg'ona" asarida yuqori tabaqa vakillarining Umarxon saroyi vakillari ham a'yonlik, ham shoirlilik bilan shug'ullanganini yozadi: "Bu jannatmakon asrinda hamsuhbat musohib ulamolardan Zokirxo'ja eshon shayxulislom Namangoniy, Mavlaviy Namangoniy, domulla Mirzoi Qozikalon, domulla Mo'minjon hazrat, domulla Abdurrahim, Mavlaviy Kobiliy, domulla Piskantiy va umarolardan hamjululari Amir Shohmurodxon marhumning o'g'li va amir Haydar podshohi Buxoroning birodari Is'hoqbekto'ra va Sultonxonto'ra va Mahmudxonto'ra va Eshonxonto'ra va To'raxonto'ra va Jahongirxonto'ra va Said Ofoqiylar bo'lib, podshohlikka taalluq har ish va hukm bo'lsa, bularning fatvolari bilan amal qilur ekanlar".

Muallif Umarxon asrida "hech muqoriba va muqotila bo'lmay..., osoyishta o'tgan ekan",-desa; boshqa bir o'rinda adabiy majlislarning birida Fazliyning aytgan she'ri "...xonga manzur bo'lub, ustida kiyib o'lturgon besh yuz tillolik po'tunni(ng) yengini tutub, Mavlono Fazliygga kiyguzub, yana necha yuz tillo ehson qilgan ekan. Boshidan bir lagand tillo sochgan ekan",-deya ta'kidlaydi. [2, 95-96]

Domulla Niyozmuhammad Attor "Tuhfat ut-tavorix" asarida Amir Umarxon kabi "odil podshoh"ning bo'lmagani va faqat... "Sayyid Muhammad Xudoyorxon"gina unga tenglasha olishi mumkinligi to'g'risida yozadi. [3, 55-56]

Po'latjon domulla Qayyumiy "Tazkirai Qayyumiy" asarida 200ga yaqin Qo'qon adabiy muhiti vakillari, shuningdek, ushbu adabiy jarayon bilan bevosita hamkorlikda, bilvosita aloqadorlikda bo'lgan ijodkorlarga to'xtalgan.

Mazkur shoirlarning adabiy faoliyatlari davomida Xo'qandi latif adabiy muhitining qay darajada o'rin tutganligi yuzasidan quyidagi 5 guruhga tasniflashimiz mumkin:

1. Qo'qonda muqim yashab, badiiy ijod bilan shug'ullangan shoirlar – 96 nafar: Utojiy, Mahviy, G'oziy, Nizomiy, Amiriy, Nodir, Mahzuna, Xon, Dilovar, Jaloliy, Azimiy, Vola I, Muqimiy, Muznib, Vazir, Mahzun, Munshiy, Kasrat, Zohid, Nisbatiy, Ma'yus, Maknun, Mujrim, Gulshaniy, Toib I, Oshiq I, Nusrat, Maxmur I, Cho'bin, Ulfat, Ahror, Qoriy, Zoriy, Yoriy, Muntazir, Kamina, Xijlat II, Mahzun III, Pisandiy, Muhsiniy, Mirzo II, Xomush, Shahzoda, Zarra, Faloniy, Havoiy, Azko, Havoyi II, Nasriddin I, Fayziy II, Nayiriy, Rashidiy, Rojiy VII, Davron, Zavqiy, G'urbat, Berdiyor, Fitrat, Yusuf, Qurbon, Xokiy, Muhayyir, Mahzun II, Muhiy, Haziniy, Nasimiy II, Muazzam, Mulla Bobojon Xokiy, Xoniy, Asiriy, Imomali Qunduziy Komiy, Kotib II, Shaydo, Manziliy, Subhiy, Niyoz, Bobo Rojiy, Mashqiy,

Amin Umariy, Muslimiy, Nihoniy, Faqiriy III, Ravnaqiy, Sulaymon, G'aribiy, Ravshan, Charxiy, Boki, Javdat, Parvona II, Davron II, Davron III, Aziziy, Mavzun, Xushyor, Shukriy.

2. Qo'qondan tug'ilib ijod etgan, lekin taqdir taqozosi bilan boshqa hududlarga ko'chib ketgan shoirlar – 8 nafar: Ravnaq, Niyoziy I, Furqat, Mushrif, Xisrav II, Mahjur II, Zamiriy, Sobir Abdulla.

3. Boshqa hududlardan Qo'qon adabiy muhitiga qo'shilish va adabiy faoliyatini rivojlantirish maqsadida ko'chib kelgan hamda umrining oxirigacha Qo'qonda yashab, ijod etgan shoirlar – 32 nafar: Mansur, Sharifiy, Akmal I, Nola I, Gulxaniy, Mahfiy Qori Qunduziy, Kaltatoyi, Nodira, Uvaysiy, Biymiy, Mushtoq, Muzmar, Fayziy, Komil I, Vafoiy, Foni, Ramziy, Izlat, Hijrat, Manzur, Dabir, Rindiy, Behjat, Xislat I, Mir Umid, Irfon, Toib II, Devona, Vahhoj, Ushshoq, Zarra, Firoqiy.

4. Taqdir hukmi bilan hayotining ma'lum davrida Qo'qonda yashagan va shu muddat ijodiy faoliyatida muhim ahamiyat kasb etgan shoirlar – 11 nafar: Fazliy, Majzub Namangoniy, Sultonxo'jai Ado, Xotif, Afsus, Hoziq, Zokir, Qoriy, Majruh, Xayoliy, Layli.

5. Qo'qonda istiqomat qilmagan bo'lsalar-da, ushbu adabiy muhitga mansub bo'lgan, Qo'qon atrof shaharlarda yashab, ijod etgan shoirlar – 18 nafar: Ma'dan, Rojii II, Noseh, Sadoiy, Hazin, Nasimiy, Hayratiy, Omoniy, Begiy, Mavlaviy oxund, Roiq, Sirojii, Soqib, Maxmur II, Shuhrat, Kotib, Mulla Abdurahmon Hijrat, Mufazzal.

6. Qo'qonda umrguzaronlik qilmasalar ham, adabiy majlislarda qatnashgan, adabiy muhit vakillari bilan doimiy ijodiy aloqada bo'lgan shoirlar – 27 nafar: Qiyosiy, Nodim Namangoniy, Huvaydo, Rojii, Shavqiy II, Fayyoz, Muhib, Almaiy, Tajalliy, Zokir, G'urbatiy, Soleh, Xilvatiy, Kamiy, Nozil, Obid, Nosir, Oshiq II, Rashidiy, Partaviy, Pirimqori, Zululiy, Mustag'far, Hayratiy, Oraziy, Mulla Muhammadxon maxdum Mahjur, Habibiy.

Xulosa. So'zimizni muxtasar qiladigan bo'lsak, Qo'qon adabiy muhiti o'zining mavzu va shoirlar ko'lamini bilan jahonning turli nuqtalarida vujudga kelgan barcha adabiy muhitlar bilan bellasha oladi. Ushbu adabiy muhitning shakllanish ildizlari esa uzoq asrlarga borib taqaladi. Tadrijiy taraqqiyoti esa hozir ham davom etib kelmoqda. "O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi", akademik Aziz Qayumov aytganlaridek: "Xo'qandi latifda har bir inson – shoir". Mazkur adabiy muhit vakillari va ular tomonidan amalga oshirilgan adabiy yutuqlar o'zbek adabiyotining muhim poydevorlaridan biri bo'lib qoladi hamda asrlar davomida avlodlardan avlodlarga o'tib, adabiyotshunoslar uchun yangi-yangi materiallar bazasi bo'lib xizmat qilishda davom etadi. Bu yo'lda ushbu adabiy muhitning oldin ko'z ilg'amagan yutuqlari, adabiy kashfiyotlari ochilib boraveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. QOBILOVA, Z., & AHMADALIYEV, L. (2025). "O'ZBEK ADABIYOTI NAMUNA DAFTARI" TAZKIRASIDA ALISHER NAVOIY FAOLIYATINING YORITILISHI. *Hamkor konferensiyalar*, 1(11), 183-189.
2. Ahmadaliyev, L. (2025). QAYUMOVLAR SULOLASI UY-MUZEYINI TASHKIL ETISHNING AMALIY AHAMIYATI. *University Research Base*, 382-398.
3. Ahmadaliyev, L. (2025). "O'ZBEK ADABIYOTI NAMUNA DAFTARI" TAZKIRASINING ADABIY AHAMIYATI. *University Research Base*, 360-367.
4. Lochinbek, A. (2022). "XO'QAND TARIXI VA UNING ADABIYOTI"–MANBA SIFATIDA. *OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI*, 250.
5. Muhammadyusuf o'g'li, A. L. (2024). KULFAT IJODINING O'RGANILISHI. *UBS Scientific Bulletin*, (4), 94-105.

6. Xabibillayev N. IZOFALI BIRIKMALARNING TARKIBGA AJRATILISHI BORASIDAGI QARASHLAR VA ULARNING AYRIMLARI TAHLILI (2-QISM) //Прикладные науки в современном мире: проблемы и решения. – 2024. – Т. 3. – №. 9. – С. 18-20.
7. Xabibillayev N. Mumtoz Adabiyotni Targ‘ib Etishda Adabiy Moslashtirishning Ahamiyati (—Lison Ut-Tayrl Ning Moslashtirilgan Matni Misolida) //Ta‘lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2024. – Т. 16. – С. 65-71.
8. Habibullayev N. N. O. G. L. Qozoq Va O‘zbek Tilidagi Modal So‘zlar Chog‘Ishtirmasi //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2023. – Т. 3. – №. 5. – С. 27-33.
9. Habibullayev N. N. O. G. L., QOZOQ V. A. O. Z. T. M. SO‘ZLAR CHOG‘ISHTIRMASI. – 2023.
10. Xabibillayev N. HOZIRGI O‘ZBEK TILSHUNOSLIGIDA RAVISH MASALASI (1-qism) //Молодые ученые. – 2024. – Т. 2. – №. 22. – С. 17-22.
11. Dexqonboyeva M., Xabibillaev N. LEKSIKOLOGIYANING PREDMETI, VAZIFALARI VA BOSHQA TILSHUNOSLIK SOHALARI BILAN ALOQASI //Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2025. – Т. 2. – №. 10. – С. 201-204.
12. Xabibillayev N. N. O. G. L. FONOLOGIK ZIDDIYATLAR VA ULARNING PARADIGMATIK TUZILMASI //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2025. – Т. 5. – №. 9. – С. 296-301.
13. Nosirjon N. YORMAT TOJIYEV, ABDULHAMID NURMONOV, QALANDAR SAPAYEVNING MORFEMA BORASIDAGI QARASHLARI //Innovations in technology and science education. – 2024. – Т. 3. – №. 25. – С. 7-15.
14. O‘GLI N. TRADITIONAL INTERPRETATION OF THE CONCEPT OF MORPHEME IN UZBEK LINGUISTICS //AMERICAN JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES Учредители: The USA Journals. – 2024. – Т. 4. – №. 10. – С. 53-56